

ПІСКУН А.В.

*аспірантка кафедри статистики,
Одеський національний економічний університет*

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХІД ЗА ТЕОРІЄЮ АДАМА СМІТА

Анотація: Досліджено погляди Адама Сміта на сутність, склад і розподіл національного доходу. Викладені основні думки наступників А.Сміта щодо головних положень його теорії.

Аннотация: Исследованы взгляды Адама Смита на сущность, состав и распределение национального дохода. Изложены основные мысли последователей А.Смита по поводу главных положений его теории.

Summary: Adam Smith's views on the nature, composition and distribution of the national income are researched. The basic ideas of Adam Smith followers regarding the main positions of his theory are outlined.

Актуальність статті. Система національних рахунків являється міжнародним стандартом в галузі методики визначення основних макроекономічних показників країни та міжнародних співставлень. Україна вже давно перейшла від балансу народного господарства до національних рахунків. Але мало хто знає, що система національних рахунків – це результат багаторічного вдосконалення статистики національного доходу.

Постановка проблеми. Статистика національного доходу мала довгий шлях становлення та її розвиток залежав: по-перше, від самого характеру уявлень про національний дохід; по-друге, від наявності статистичної достовірної бази даних; по-третє, від використання ефективних статистичних методів. Оскільки національний дохід – це грошове вираження національного продукту, то розвиток концепцій, в свою чергу, залежав від розробки теорій економічного виробництва.

Постановка завдання. Таким чином, завдання дослідження полягає у висвітленні основних положень обмеженої теорії матеріального виробництва А.Сміта; аналізу праць його наступників; визначенні ролі А.Сміта в історії становлення статистики національного доходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток думки про економічне виробництво можна умовно розділити на 6 етапів [3, с.22], кожен із яких характеризується особливими уявленнями про природу виробництва та національного доходу:

1. Доктрина меркантилістів у XVI столітті.
2. Рациональна теорія Петті та Бугільбера кінця XVII століття.
3. Доктрина фізіократів XVIII століття.
4. Обмежена теорія матеріального виробництва А.Сміта.
5. Повернення до ранньої розширеної концепції XVII століття.
6. Обмежена концепція ринкового виробництва.

Кожна із доктрин мала суттєвий вплив на розвиток як економічної науки в цілому, так і вчення про національний дохід, та залишила значний слід у світовій економічній науці.

Так фізіократи на чолі з Ф.Кене вважали, що лише сільськогосподарська діяльність являється виробничою. У всіх інших галузях економіки відбувається зміна форми продуктів, які були створені у сільському господарстві. Ця теорія з'явилася на світ у XVIII столітті, коли сільське господарство було ведучою галуззю економіки, а дохід, який створювався в ньому, складав значну частину загального доходу нації.

Неактуальною стала ця теорія, коли швидкими темпами почала розвиватися промисловість. Саме тоді А.Сміт запропонував свою теорію матеріального виробництва, яку більш детально розглянемо в даній роботі.

Світову славу та визнання А.Сміту (1723-1790 рр.) принесла книга під назвою «Дослідження про природу та причини багатства народів», яка була опублікована в Лондоні в 1776 році. Перша глава присвячена визначенню національного багатства, яке представляє собою продукти матеріального

виробництва та залежить від двох основних факторів – це кількість населення, зайнятого безпосередньо виробничою працею, та продуктивності праці. При цьому продуктивною працею являється лише праця в сфері матеріального виробництва.

Так, А.Сміт писав: «Один вид праці збільшує вартість предмету, до якого він прикладається, інший вид праці не має такої дії. Перший вид, оскільки він виробляє деяку вартість, може бути названий виробничою працею, другий вид – невиробничою працею. Так, праця робочого мануфактури звичайно збільшує вартість матеріалів, які він перероблює, а саме збільшує її на вартість свого утримання та прибуток його хазяїна. Праця домашньої прислуги, навпаки, нічого не прибавляє до вартості» [2, с.356-357]. Тобто в групу виробничих робітників він відносив всіх, хто зайнятий в сільському господарстві, обробній промисловості та в транспортуванні товарів.

При цьому А.Сміт вказував на те, що: «Праця деяких самих поважних шарів суспільства, подібно праці домашньої прислуги, не виробляє ніякої вартості, не закріплюється і не реалізується ні в якому довго існуючому предметі чи товарі, який може бути проданий, який би продовжував існувати по закінченню трудового процесу та за який можна було б отримати потім рівну кількість праці» [2, с.357]. До таких невиробничих класів А.Сміт відносив короля з його слугами та челяддю, армію, флот та представників серйозних і важливих, але легковажних, професій – це священики, юристи, лікарі, письменники, музиканти, актори та інші. Всі вони не створюють вартості та існують за рахунок частини річного продукту, який створюють представники виробничих професій.

Він вважав, що національний продукт складається виключно з товарів, а національний дохід - із заробітної плати, ренти та прибутку. «Заробітна плата, прибуток та рента являються трьома первинними джерелами всякого доходу... Будь-який інший дохід в кінцевому рахунку виходить із одного або іншого з цих джерел» [2, с.122].

Таким чином, «загальні запаси будь-якої країни або суспільства співпадають із сумою запасів усіх її жителів або членів, тому звичайно розділяються на ті самі три частини, із яких кожна виконує свою особливу функцію або призначення» [2, с.310].

До першої частини відносяться ті запаси, які призначені для безпосереднього споживання і не приносять прибутку своїм власникам. Це продукти харчування, одяг, предмети домашнього вжитку, а також житлові будинки, в яких проживають їх власники. Запаси цієї групи мають різний період користування (від декількох днів до багатьох років), але в кінцевому результаті повністю споживаються.

Другу частину запасів суспільства складає основний капітал, «...який характеризується тим, що він приносить дохід або прибуток, не поступаючи в обіг або не змінюючи власника» [2, с.311]. Основний капітал, на думку А.Сміта, складається з наступних чотирьох статей: машини та засоби праці, які полегшують та прискорюють сам трудовий процес; різного роду допоміжні будівлі (наприклад, склади, майстерні тощо), які суттєво відрізняються від житлових будинків і приносять дохід як їх власникам, так і орендарям; поліпшення земель, тобто витрати на розчистку, удобрення та підготовку її в такий стан, який найбільш придатний для подальшої обробки; всі вигідні можливості та звички жителів суспільства.

В сучасному розумінні до цієї групи основного капіталу відносять рівень теоретичних знань та практичних навиків робітників, їх трудова дисципліна тощо. А.Сміт був першим, хто вказав на беззаперечну важливість у формуванні національного доходу людського капіталу.

Третю частину загального запасу суспільства складає оборотний капітал, який «приносить дохід лише в процесі обороту або змінюючи хазяїна» [2, с.312]. Оборотний капітал, в свою чергу, складається з таких частин: гроші, за допомогою яких серед споживачів розподіляються інші частини оборотного капіталу; продовольчі запаси, від продажу яких власники розраховують отримати прибуток; матеріали, які ще не використані у виробництві, тобто

напівфабрикати; продукція, яка вже пройшла процес виробництва та кінцевої обробки, але ще не реалізована та знаходиться на складах або у сховищах.

При цьому ніякий основний капітал не може приносити доход без використання оборотного капіталу. Тобто ці дві форми капіталу взаємозалежні та не можуть існувати окрема одна від одної. А багатство або бідність людей залежить від того, як основний та оборотний капітали створюють запаси для безпосереднього споживання.

Таким чином, вчений розглядав економічний процес не як обіг споживчих й інвестиційних благ та доходів, а в цілому як обіг основного та оборотного капіталів. Виплата заробітної плати підприємцями своїм робітникам й інші поточні виробничі витрати повертаються до нього у вигляді прибутку. В результаті даний процес стає безперервним. Лише виробнича праця може відтворювати свою власну вартість та створювати прибуток.

А.Сміт вказував на основні відмінності між чистим та валовим національним доходом. «Валовий дохід всіх жителів великої країни складається із всього річного продукту їх землі та праці; їх чистий дохід складає те, що залишається у їхньому розпорядженні, за вирахуванням витрат на відновлення, по-перше, їх основного, а по-друге, їх оборотного капіталу, або, іншими словами, все те, що вони можуть, не зменшуючи свого капіталу, включити в запас, призначений для безпосереднього споживання, або витратити на своє харчування, зручності та задоволення. Їх дійсне багатство також пропорційне не їх валовому, а чистому доходу» [2, с.316].

Вважаючи працю єдиним істинним джерелом багатства нації, А.Сміт вказував на те, що збільшення попиту на працю забезпечить процвітання будь-якій країні. При цьому ріст заробітної плати буде обов'язковим. З цього приводу А.Сміт пише: «Щедра оплата праці являється як обов'язковим результатом, так й істинним симптомом росту національного багатства... Жалітися на причину цього - це значить оплакувати необхідні наслідки та причини великого суспільного благополуччя»[2, с.148].

Багато уваги А.Сміт також приділяє проблемі нагромадження капіталу, розглядаючи його як основу збагачення нації. До виробничого класу він відносив і підприємців, які виконували функції нагромадження та були благодійниками нації. «Бережливість, а не працелюбність, являється безпосередньою причиною збільшення капіталу» [2, с.363]. Бережливість збільшує фонд, який призначений для збільшення виробничих працівників, що приведе в кінцевому результаті до збільшення вартості річного продукту країни, тобто до збільшення багатства нації [1, с.45].

А.Сміт також виступав за зменшення ролі уряду в економічних процесах країни, зводячи його функції до забезпечення військової безпеки та правосуддя. Його економічна програма вимагала відміни обмежень щодо мобільності робочої сили, державної регламентації промисловості та торгівлі, дозволу вільної торгівлі землею тощо. Всі принципи А.Сміта щодо державної політики отримали назву «невидимої руки».

Багато розрахунків національного доходу в подальшому ґрунтувалися саме на доктрині А.Сміта. Так в Англії такі розрахунки були проведені Колкхауном, Лоу, Пейрером, Спекменом та частково Бекстером; у Франції – Шапталем, Моро де Жонне та Блоком; в США – Таккером.

Так Патрік Колкхаун (1745-1820 рр.) в 1814 році опублікував свою роботу «Трактат про багатство, міць та ресурси Британської імперії в усіх країнах світу, включаючи Ост-Індію», в якій висвітлювалися основні аспекти зовнішньої і внутрішньої економіки країни, її фінансової системи, а також особлива увага приділялася оцінці, аналізу, складу та розподілу національного доходу.

При цьому національний дохід він визначав як нову вартість, створену в сільському господарстві, промисловості, роздрібній та оптовій торгівлі, судноплавстві та інших виробничих галузях. А доходи сфери послуг не враховувалися та не входили до загальної суми національного доходу. Він зробив оцінку національного багатства Англії, але міжнародних порівнянь не

проводив, оскільки не вважав даний макроекономічний показник важливим [1, с.11].

Розрахунки П.Колкхауна ґрунтувалися на статистиці населення, виробництва та торгівлі. Для кожної галузі матеріального виробництва він побудував окремі таблиці, бажаючи чітко провести межу між валовою та чистою вартістю продукції, не враховуючи при цьому споживання основного капіталу. П.Колкхаун також звертався до англійського уряду з проханням розрахунки національного доходу зробити офіційними та надати можливість вченим використовувати правдиві та більш повні статистичні дані для аналізу.

В США перший розрахунок національного доходу належав Джорджу Такеру (1775-1861 рр.). Він в 1843 році написав книгу «Прогрес Сполучених Штатів у відношенні населення та багатства за 50 років», в якій одна глава присвячена визначенню річного доходу, а в іншій главі розкриті особливості оцінки національного багатства. Під час розрахунків Дж.Такер зіткнувся з багатьма труднощами, зокрема: значне коливання цін на сировину не лише в часі, а й у просторі, в результаті чого ціни реалізації готової продукції суттєво відрізнялися в залежності від місця виробництва та реалізації. Через 12 років вчений екстраполював свої розрахунки національного доходу США на 1850 рік та опублікував їх у вигляді додатку до своєї книги.

Р.Бекстер в своєму докладі «Національний дохід Об'єднаного королівства» поділив працю на три групи: виробнича праця, в яку входили всі виробничі галузі економіки, окрім роздрібною торгівлі; допоміжна праця – це роздрібна торгівля, пасажирський транспорт, житлові послуги; невиробнича праця – це державні послуги, домашня прислуга, особи вільних професій та тримачі державного боргу. Всі три категорії доходів Р.Бекстер назвав валовим національним доходом. При цьому чистий національний дохід – це сума доходів виробничого класу та частина доходів допоміжного класу.

К.Маркс (1818-1883 рр.) також був прихильником теорії А.Сміта. Він визнавав розділ праці на виробничу та невиробничу, при цьому виділяючи виробничу сферу та сферу послуг, в якій продукт і дохід не створюються, а

проходить лише перерозподілу та використання створених у виробничій сфері матеріальних благ та доходів. Але, на думку К.Маркса, невиробнича сфера включає не всі послуги, а лише ті, які носять нематеріальний характер.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити наступні висновки. А.Сміт сформулював концепцію матеріального виробництва, у відповідності з якою всі види діяльності з виробництва матеріальних благ приймають участь у створенні національного доходу, а діяльність по наданню послуг лише перерозподіляє утворений дохід. Ця концепція явилася теоретичною основою для радянської макроекономічної моделі – балансу народного господарства. Дана система моделювання відповідала пріоритетам економічної політики того часу та такому рівню економічного розвитку, коли вклад сфери послуг в національний дохід було практично неможливо виділити та визначити. Хоча теорія матеріального виробництва мала багато теоретичних недоліків, все ж суттєво вплинула не лише на розвиток теорій національного доходу, а й на становлення економічної науки в цілому. Ім'я Адама Сміта на протязі вже багатьох років являється відомим для всіх економістів, його стремління до прояснення багатьох питань ставлять у приклад сьогоднішнім вченим, а деякі принципи стали справжніми постулатами.

Література

1. Агапов И.И. История экономических учений: Курс лекций. – М.: «Юрист», 2001. – 285 с.
2. Антология экономической классики. В 2-х томах. Т.1. Предисловие И.А. Столярова. – М.: МП «Эконов», 1991. – 475 с.
3. Студенский П. Доход наций (теория, измерение и анализ: прошлое и настоящее). Под редакцией: Вайнштейн А.Л. М.: Статистика, 1968. – 710 с.